

Ayşegül ŞENTÜRK*

Bitlis Mebusu Muhtar Ertan'ın Teftiş Raporuna Göre Elazığ (1943)

Elazığ According to the Report of the Bitlis Representative Muhtar Ertan (1943)

ÖZET

Parti müfettişliği, Halk Fırkası'nın kurulmasından bir süre sonra, parti teşkilatı üzerinde denetim ve kontrol sağlamak ve partinin merkezî yapısını sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuştur. Her parti müfettişi, parti teşkilatıyla birlikte bölgesini iki kez teftişten geçirerek, iki teftişin sonucunu tek rapor halinde CHP Genel Sekreterliğine göndermekle görevlendirilmiştir. Parti müfettişi Muhtar Ertan'ın raporu, sadece Elazığ ve bu ile bağlı Tunceli ve Bingöl ile ilgili bilgileri içermekle birlikte, idari yapıdan eğitime, sosyo-ekonomik durumdan sağlık ve ulaşım koşullarına kadar, 1943 yılı itibarıyla, bölge ve hatta ülke hakkında genel bir fikre ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parti, Müfettişlik, CHP, Muhtar Ertan, Elazığ.

ABSTRACT

The Party inspectorship, after the foundation of Halk Fırkası, has been set up in order to regulate and get under control the party agency and strengthen the central structure of the party. Each party inspector, with the party agency, is in charge of sending the reports to The People's Republican Party (CHP) General Secretaryship after investigating the towns twice and transforming these two reports into one report. These reports are not only about the administrative structure but also education and socio-economic conditions, health and transport of the region and even country in 1943.

Keywords: Party, Inspectorship, CHP, Muhtar Ertan, Elazığ.

Giriş

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'nin olduğu kadar Halk Fırkası'nın da temelini oluşturmaktadır. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası bütün milli cemiyetlerin birleştirildiği ve 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'ni birinci ve 1927 Kongresini de ikinci kongre olarak kabul etmektedir¹. Bu parti, 9 Eylül 1923 yılında yani İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun birinci

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü.

¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 260.

yıldönümünde Halk Fırkası adını almış ve 11 Eylül seçimlerinin ardından meclis, çalışmalarına başlamıştır². Genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği³, Genel Sekreterliğine ise Recep (Peker) Bey'in getirildiği partinin kabul ettiği nizamnamesinde “umumi esaslar” kısmında partinin amaçları belirtilmiştir⁴.

Türk tarihinde II. Meşrutiyet dönemi ile başlayan çok partili hayat, 1923'te ikinci TBMM ile kesintiye uğramış⁵ 1924 ve 1930 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerine rağmen çok partili hayata geçilememiş ve CHP, Türkiye'nin tek partisi ve hükümet partisi olma özelliğini 14 Mayıs 1950 tarihine kadar devam ettirmiştir. Merkezîyetçi bir teşkilat yapısı ile toplumsal yapıyı modernleştirmeye çalışan parti⁶ bir teftiş sistemi kurarak, il ve ilçe teşkilatının aksaklıklarını gidermek ve parti nüfuzunun suiistimal edilmesini önlemek istemiştir. Nitekim 9 Eylül 1923 tarihli Nizamnamesinin altıncı bölümünde Teftiş Daireleri bulunacağı ve 82. Maddesinde “*Birden fazla vilayet bir teftiş dairesi olmak üzere memleket teftiş mıntıklarına taksim olunacak ve her mıntıkada bir müfettiş bulunacak*” denilmekte, müfettişin görevinin ise o mıntıkadaki mutemetler ile Fırka teşkilatına bağlı heyetlerin teftişi ve denetimi olduğu belirtilmektedir⁷.

Vilayetlerde mutemetleri ve yöneticileri bulunan ama pek üyesi bulunmayan parti⁸, 1925 yılında il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerinin yanı sıra ülkedeki 74 ili 14 mıntıkaya ayırarak her mıntıkanın başına bir müfettiş atamak suretiyle genel bir örgütlenmeye gitti⁹. CHP Teftiş Talimatnamesinde her parti müfettişinin, parti teşkilatıyla birlikte, bölgesini iki kez teftiştten geçireceği ve sonrasında iki teftişin sonucunu tek rapor halinde Genel Sekreterliğe gönderecekleri belirtilmiştir. 1931 yılında yayınlanan Teftiş Raporu'na göre de “*Teftiş, Murakabe, tahkik raporları ve muhteviyatı Müfettiş ile fırka merkezi arasında sır olarak kalır*” ifadesi ile “*Her teftiş neticesi imza sahibinin vicdani, manevi mesuliyeti ile bağlıdır. Bunların metin ve suretleri kimseye verilmez ve muhteviyatı da asla işaa edilmez*” denilmektedir¹⁰.

² Mustafa Kemal Paşa, fırkanın umdeler namı altında malum bir programı olduğunu ve bu umdelerin “Halk Fırkası”nın teşekkülüne kâfi geldiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, MEB Yay., İstanbul, 1997, s. 719.

³ İsmet İnönü Hatıralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün parti genel başkanlığını şu cümlelerle değerlendiriyor: “...*Bu devletin başlıca kurucusu ve hazırlayıcısı Atatürk'tür. Atatürk başlıca fikir ve enerji kaynağı olacaktı. Onun devletin başından ayrılması nasıl mümkün değilse, devlet idaresinin desteği olarak meydana getirdiği partinin başkanlığından ayrı düşünülmesi de o derece mümkün olamazdı*”. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yay., Ankara 2006, s. 457.

⁴ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yay., İstanbul 2000, s. 132.

⁵ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa 2015, s. 33.

⁶ *BCA*, 490.01/5.22.10, s. 1.

⁷ Doğu Perinçek, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yay., İstanbul 2014, s. 76.

⁸ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 1999, s. 95.

⁹ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İstanbul 1998, s. 77.

¹⁰ Müfettişlerin bölgeleri ile ilgili cevap arayacakları sorular için bakınız Uyar, *a.g.e.*, s. 245-246.

10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasındaki Üçüncü Büyük Kongrede daha önce aynı görevi iki kez yapmış olan ve otoriter karakteri ile tanınan Recep Peker tekrar CHP Genel Sekreterliği'ne getirildi. Tek parti ve devlet-parti bütünleşmesine önem veren Recep Peker, siyasal niteliği olan kurumların parti denetiminde olmasına yönelik bir program hazırladı ve bu program gereğince, 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları kaldırıldı¹¹. Kaldırılan ocakların yerine partiye bağlı olarak Halkevleri kuruldu. Genel Sekreter Recep Peker'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk parti devleti olduğunu açıkladığı 9 Mayıs 1935 tarihli CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'ndan¹² sonra 1936'da CHP'nin örgüt sayısı 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25941 olan Ocak sayısına ek olarak üye sayısı da 1.237.504'e ulaştı¹³.

Kuruluş tarihi 19 Şubat 1932 olan ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yan kuruluşları olarak da kabul edilen Halkevleri (köylerde Halkodaları), Türk kültür sanat ve yaşamına katkıda bulunmak, araştırmalar yapmak, gençleri bir çatı altında toplamak amacıyla merkezi başkentte olmak suretiyle ülkenin tüm il ve ilçelerini, gerektiğinde köylere kadar uzanarak kapsamayı amaçlamıştır¹⁴. Kültür kurumları olarak kabul edilen Halkevleri ve Halkodaları dil ve edebiyat, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri, kurslar, kütüphane ve tarih konularında çalışacaktı¹⁵. Parti yönetimi Halkevlerinin kuruluş amacını şöyle açıklıyordu: "*Devrimlerimizi halkın ruhuna sindirecektik... Halkın 'mademki Atatürk yapıyor, mademki Cumhuriyet'in işidir, elbette hayırlıdır' diye ne de olsa bir nevi tevekküle, pasif rızaya benzer bir inançla kalmasına gönlümüz razı değildi. Her devrimin ateşinden onun gönlüne de bir kıvılcım katmak her Türk'te ayrıca inkılâbın hummasını yaratmak lazımdı*"¹⁶.

1932-1950 yılları arasında sayıları 500'e yaklaşan Halkevleri, parti içi denetimde etkin rol oynayan parti müfettişlerine yardımcı olmaktaydı¹⁷. 1948'e kadar Elazığ'da 4 halkevi ve 62 halkodası, Tunceli'de 3 halkevi ve 55 halkodası ve Bingöl'de ise 3 halkevi ve 27 halkodası bulunmaktaydı. "CHP Teşkilatı Kurulmamış İllerdeki Halkevleri ve Halkodaları Teftiş Talimatnamesi'ne göre gizli veya açık olarak sınıfçı, zümreci, mıntıkacı veya beynelmilelci fikir cereyanlarına kapılanlar ve Partiyeye karşı menfi fikir ve duygu taşıyan fert veya zümreler olup olmadığı araştırması, bizzat parti müfettişlerine verilmekte ve böylece bölge merkezi denetime tabi tutulmaktaydı"¹⁸.

¹¹ 1911 yılında kurulan ve milliyetçilik şuurunun yerleştirilmesinde önemli rol oynayan Türk Ocakları, 1923 yılında yeni Türk devleti ve hükümetinin ilke ve programlarının tespitinde rol oynamıştır. Ancak Türk Ocaklarının Rusya'daki Türklerle ilgilenmesi sonucu ortaya çıkan Rus endişesi ve Misak-ı Milli sınırlarını aşan pantürkist eğilimleri olduğu iddiası ile ocakların CHP'ye rakip olarak görüldüğü kuşkusuna karşı partinin merkezileşme isteği üzerine bu ocaklar kapatılmıştır. Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 90, 106.

¹² Koçak, *a.g.m.*, s. 155.

¹³ Uyar, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁴ Serhat Hürkan, *Halk Fırkası'ndan CHP'ye*, Sinemis Yay., Ankara 2010, s. 139.

¹⁵ *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, yıl ve yer yok, s. 3.

¹⁶ Murat Turan, *CHP'nin Doğuda Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yay., İstanbul 2011, s. 137.

¹⁷ Serhat Bal, "CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği", *BELGİ*, S. 6, Yaz 2013/II, s. 735.

¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s. 140.

Bu nedenle CHP, büyük halk kitlelerinin hükümet idaresine güven duyması ve inkılâpları desteklemesi amacına da yönelik olarak parti müfettişlerini, il ve ilçelerde parti heyetleri idare amirleriyle işbirliği yapabilecek, olgun karakterli ve halk tarafından iyi tanınmış kişilerden seçmeye çalışıyordu. Adana Parti Müfettişi Hilmi Uran'ın hatıralarında anlattığına göre, TBMM, üçüncü seçim devresinde, bütün parti müfettişlerinin mebus seçilmesini bir prensip olarak kabul etti¹⁹. Böylece hem mebusların kendi bölgelerinde hazırlamış oldukları raporlar hem de parti müfettişlerinin hazırlamış oldukları raporlarla aynı bölgeyi iki kez denetleyecek olan CHP yönetimi, merkezi yapısını da sağlamlaştırmış olacaktır²⁰.

Teftiş Raporu'nun üzerinde teftiş edilen ilin ve mıntukalarının (ilçe ve bucakların) isimleri ile müfettişin adı ve kimliği de eklenmekteydi ki²¹ 27 bölge içinde teftiş sistemine dâhil edilen dokuzuncu teftiş mıntukası olan Elazığ'da²² VII, VIII ve XI. dönem Bitlis Milletvekili olan ve milletvekilliği süresince Doğu bölgesinin sorunları ile ilgilenip, inceleme ve önerilerini yazılı olarak ilgililere ileten Muhtar Ertan²³ parti müfettişi idi. Parti müfettişlerine oldukça yardımı dokunan ve önemli bir sosyal organizasyon olarak kabul edilen halkevleri²⁴ hakkında raporlarda, halkevi binasının fiziki durumu, hangi kazalarda halkevi bulunup bulunmadığı gibi konulardan sık sık bahsedilirken, diğer müfettişlerin aksine, Muhtar Ertan bu konuya değinmemiş, Elazığ ve bu bölgeye bağlı iller olan Tunceli ve Bingöl hakkında hazırladığı raporunu ayrıntılı olarak başlıklara ayırmıştır.

1- Sosyal ve Ekonomik Hayat

Coğrafi konumu dolayısıyla tarihin hemen her döneminde önemli bir yerleşim yeri olan Elazığ; 9.313 km²'lik yüzölçümü ile ülkemiz topraklarının %0,12'sini meydana getirmekte olup, verimli ovalara sahip olarak tarımsal faaliyetlerin ekonomiyeye katkıda bulunacağı bir ildir. Tarımın yanısıra imalat, hayvancılık, yer altı kaynakları ve ticarete dayalı bir ekonomisi olan Elazığ, geçmişte avantajlı konumu nedeniyle Şam ve Halep gibi Akdeniz'e açılan zengin bir ticaret havzasıyla sıkı bir bağlantı içinde olmuş, kendine yeterli bir ekonomi tesis edebilmiştir²⁵. Elazığ'ın özellikle üzüm, incir ile sebzeçiliğe oldukça uygun toprakları olduğunu belirten Ertan, ziraat ve bahçe okulları açıldığı takdirde çok güzel neticeler elde edileceğini

¹⁹ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s. 189.

²⁰ Turan, *a.g.e.*, s. 185.

²¹ Uyar, *a.g.e.*, s. 247.

²² *BCA*, 490.01/6.32.1.

²³ *TBMM Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yay., Ankara, 1994, s.133. 1912 İstanbul doğumlu olan ve Ahmet Muhtar Talati Ertan (Meclis kayıtlarında adı Muhtar Ertan olarak geçmektedir) ilk, orta ve lise öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlamış, 1933'te girdiği İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1936'da diplomasını almıştır. 28 Şubat 1943'te CHP Bitlis milletvekilliğine seçildi. Evli ve bir çocuk babası olan Muhtar Ertan, Ankara'dan İstanbul'a tren seyahati esnasında 30 Haziran 1951'de hayatını kaybetti. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (1950-1954)*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 164-165.

²⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 147.

²⁵ *Elazığ İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Der. Nahit Özen, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 35, 45.

ifade etmektedir. Nakliyat daha iyi duruma getirildiğinde konserve ve şarap fabrikaları açılarak üretimin artacağını düşünen Ertan, ilde pancar yetiştiriciliğine dikkat çekerek eğer ki gelişmesi mümkün ise şeker sanayinin kurulması için gerekli tedbirlerin alınmasının memnuniyet verici olacağını raporuna eklemiştir.

Elazığ'ın Baskil, Maden, Palu ve Sivrice kazalarında kıymetli tahribatının fazla olması ve haşere ile yapılan mücadelenin olumlu bir sonuç vermemesi sebebiyle halkın buğday ekmek istemediğini, bunun yerine darı ekildiğini belirten Muhtar Ertan, toprakların büyük bir kısmının ağalar elinde olmasının ise bölgedeki en büyük sıkıntı olduğunu vurgulamaktadır. Maraba yani yarıcı tabir edilen halkın, kendi mülkü olmadığından işini benimsemediğini, bu sebeple beklenen verimin alınmadığını, bu sorunun ancak halkın toprak sahibi kılınmasıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir²⁶.

İnhisar bayiliği (tekel bayiliği) olmamasından dolayı halkın rakı ve tuz gibi maddeleri temin etmekte oldukça zorlandığını belirten Ertan, Elazığ'da yetişen üzümün halkın kendi ihtiyacı kadar üretildiğini, hâlbuki bu vilayette bir şarap fabrikası açıldığı takdirde bağıcılığın gelişerek halkın refah düzeyinin artacağını vurgulamaktadır²⁷.

Coğrafi yapısı gereği hayvancılığa müsait olan Bingöl'de hayvan ıslahı ve veteriner tayini gerekliliğinin yanı sıra süt, et ve deri sanayinin gerekliliği üzerinde duran parti müfettişi, bu gereklilikler için ayrıca bu konularda yatılı teknik okulların açılması gerektiğini raporuna yansıtmıştır. Yeşilliği ve suyu bol olan yerlerde arıcılık yapılabileceğini de raporuna eklemiştir.

Ovacık kazasında kengel (cengel) sakızı üretiminin yapıldığını belirten Ertan, bu üretimin ova halkına 20-30 lira getirdiğini, eğer ki kengel denilen madde sanayide kullanılabilirse bu maddenin fenni bir şekilde fazlaca üretilmesi için gerekli araştırmaların yapılması gerektiğini belirtmektedir. Tunceli'nin ise ormanlarından istifade edilebileceğini ifade eden Ertan, adı geçen üç ilde de ziraat tekniklerinin çok geri, bilgi ve el emeğinin ise çok az olduğunu belirterek raporunun ziraat başlığını tamamlamıştır²⁸.

İpekli dokumalarıyla şöhret kazanmış olan Elazığ'ın artık icra edilmeyen bu sanatı tekrar canlandırmak için tedbirler alınması gerektiğini belirten Ertan, pamuklu ve yünlü dokumacılığın faal olduğunu ancak bu konudaki ihtiyacın iplik olduğunu ifade etmektedir. Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerinin ayrı ayrı miktarlarda ve teneke sayısıyla gaz aldığını belirten müfettiş, özellikle Elazığ'da Devlet Demiryolları Van hattı inşaatı sebebiyle karaborsa gaz ve benzin satıldığını, bu konu üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca muhtaç olmayana tohumluk verildiği ve özellikle Karakoçan kazasında suiistimalden dolayı halkın şikâyeti olduğunu belirttiği

²⁶ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 8.

²⁷ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 12.

²⁸ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 8-9.

raporunda Ertan, toprak mahsulleri vergisinin²⁹ el koyma nedeniyle beklenenden az olduğunu, tedbir alınması gerektiğini vurgulamaktadır³⁰.

Yer altı zenginliğine gelince; dünyanın bilinen en eski maden yataklarından birine sahip olan Elazığ'ın Maden kazasındaki bakır yatağında üretime ilk defa Etibank tarafından 1939'da başlanmıştır. Bakır şirketinin kaza için oldukça faydalı olduğunu belirten Ertan, şirket mensuplarının refah seviyesinin yerli halktan daha fazla olmasından dolayı, halk aleyhine bir darlık söz konusu olduğunu, alınacak tedbirlerle bu olumsuzluğun ve pahalılığın önüne geçilebileceğini belirterek, bu tedbirleri de şöyle sıralamaktadır:

“- Şirketin ofisten temin edebileceği maddeleri piyasadan değil ofisten alması,

- Tüketim kooperatifi oluşturularak bütün memurların buradan istifade ettirilmesi,

- Kasabada pazarlar kurularak üretim ve tüketicinin dengeli hale getirilmesi”³¹.

Bölge sorunlarıyla samimiyetle ilgilendiği anlaşılan Muhtar Ertan, kışı uzun süren bu bölgede tamirat ve inşaat işleri için ayrılan tahsisatların vakitsiz gönderilmesinden dolayı, bahsi geçen işlerin tamamlanamamasının bölgenin bir başka sorunu olduğunu da raporuna eklemiştir³².

2- Adliye Sistemi

Raporunun adliye başlığında Muhtar Ertan, memurlar arasında dayanışma olmamasının, özellikle de adliye, jandarma ve kaymakam arasındaki geçimsizliğin halk üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu belirtmiş, özellikle jandarmanın halk üzerinde şiddete ulaşan davranışları olduğunu, Elazığ bölgesi içerisinde yer alan

²⁹ 1929 Dünya Ekonomik Krizinden etkilenen Türkiye’de fiyatı en çok düşen ürün buğday olmuştur. Hükümet bu sebeple bir girişim olarak buğday piyasasına müdahale etmeye başlamış, taban fiyatları ilan etme ve stok biriktirme şeklinde uyguladığı destek politikasını sürekli hale getirmek için 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi’ni kurmuştur. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994, s. 406,440. Diğer bir girişimde 04.06.1943 tarih ve 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’dur. Bu kanun, hububat ve bakliyat başta olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerden elde edilen kazançlar üzerinden alınan olağanüstü, aynı bir vergiyi de beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemenin daha önceki –hububat ürünlerinin belirli yüzdelerine devletçe, bedeli karşılığında el konulmasını hükme bağlayan– düzenlemelerden farkı, üretilen hububat ve başka birçok mahsulden (ipek kozası gibi) doğrudan vergi alınmasıdır. Kanun’da, verginin konusunu oluşturan tarımsal ürünlerin belirli bir yüzdesine (önce %8 ile %12’si, 1944 yılında da %10’u) doğrudan devletçe el konulması ve sınırlı sayıdaki mahsulün de nakdî olarak vergilendirilmesi öngörülmüştür. Geçici bir süre için aşarın yeniden yürürlüğe konulması olarak kabul edilen vergi, çiftçi üzerindeki mali yükü ciddi şekilde artırmıştır. Şefik Taykan Akman-İnci Solak Akman, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi*, 1(2) 2011, s. 73–91.

³⁰ *BCA*, 490.01/1576.418.1, s. 5.

³¹ *BCA*, 490.01/1576.418.1, s. 14.

³² *BCA*, 490.01/1576.418.1, s. 14.

Tunceli’de³³ bazı memurların kanunun verdiği yetkilerle bazı menfaatler peşinde koştuklarını belirterek bazı önerilerde bulunmuştur. Alınacak tedbirler ve yapılması gerekenleri ise şu şekilde özetlemiştir:

“- Memur ve jandarmada bir ayıklama yapılmasına lüzum vardır.

- Kazalarda bir kaç hariç hükümet konağı ve memur evleri bulunmadığından –ki bu durum memurların randımanını düşürmektedir- bir an evvel bunlar yapılmalıdır.

- Memurları vazifelerine bağlayabilmek için buldukları yerin mahrumiyetine göre maddeten tatmin edilmeleri.

- Muayyen bir bölgenin bütün vekâlet memurları için aynı derecede mahrumiyet muntakası olarak kabul edilmesi (Şark-Garp olarak değil, mahrumiyet bölgelerine göre muamele yapılması ve hali hazırda subaylar ile dâhiliye ve maliye memurlarının tayin ve nakillerinde bu hususta gözetilen farkın kaldırılması.

- Nakil veya tayin edilen memurların eşyalarının nakli için gerekli tahsisatın verilmesi.

- Kışın fazla yaşandığı ve çarşı-pazarı olmayan yerlerdeki memurlar için kışlık erzaklarını temin için yaz ayından bir miktar avans verilmesi.

- Mahrukat zammı alan memurlara kışlık yakacaklarını yaz ayında daha ucuza temin edebilmeleri için, zammın yaz aylarında verilmesi.

- Kaza ve nahiyelerde otoritenin tek elde toplanması ve jandarma, adliye ve kaymakam arasındaki geçimsizliğin ortadan kaldırılması.

- Memurların sık sık teftiş ve murakabeye tabi tutularak, görevini gerektiği gibi yapmayanların cezalandırılması ve yapanlarında mükâfatlandırılması”.

Seçilen belediye başkanlarının hemşerileri üzerinde kanuni yetkilerini kullanmaktan kaçınması nedeniyle belediye işlerinin aksadığını, bu sebeple bazı belediye başkanlıklarına büyük şehirlerde görev yapmış kişilerin merkez tarafından tayin edilmesinin uygun olduğunu yazmıştır³⁴.

³³ 1935 yılı sonlarında çıkarılan 2884 sayılı kanunla Dersim bölgesinde Tunceli adında yeni bir il kurulmuş ve kolordu komutanı rütbesinde bir asker vali tayin edilerek ilde bayındırlık çalışmalarına başlanmıştır. Milletler Cemiyeti’nden Hatay’ın bağımsızlığı kararının çıkması üzerine 800 kilometrelik Suriye sınırında yol kesme, soygunculuk, adam öldürme ve başkaldırma gibi Türkiye karşıtı propaganda hareketleri şiddetlenmiş, 15 Mart 1937’de Diyarbakır ile Mardin arasındaki Karaköprü’de büyük bir soygun olmuş, aynı günlerde Dersim’de bazı ağaların dıştan gelen kışkırtmalarla, uygulanan yenilik hareketlerine karşı çıktıkları yönünde haberlerin ortaya çıkması üzerine bölgede Eylül ortalarına kadar sürecek bir harekât başlamıştır. Elebaşlarının teslim olmasıyla harekât sona ermiş, bölge halkı da olaylar sırasında oldukça zarar görmüştür. Yapılan yargılamalar sonucu 11 kişi idam cezası almış, dördü yaşının küçük olması sebebiyle 30 yıla mahkûm edilmiş, on dört kişi ise beraat etmiştir. Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 264-271.

³⁴ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 3.

Hapishanede yaşam koşullarının oldukça kötü olduğunu belirterek raporuna adliye başlığıyla devam eden Parti Müfettişi Ertan, kazalardaki adliye teşkilatında boş kadrolar olduğunu (özellikle de Nazimiye, Mazgirt, Karlıova, Kiği), hatta bazı kazalarda (Kalan ve Karakoçan gibi) asliye mahkemelerinin olmadığını belirtmektedir. Kış mevsiminde altı yedi ay yolları kapalı olan ve her kaza arasındaki mesafenin bir haftadan aşağı olmadığı bu havalide asliye teşkilatı kurulması ve Bingöl'de de bir ağır ceza mahkemesi kurulmasının gerekliliği ile raporuna devam etmektedir³⁵.

Mahkemelerdeki davaların genellikle arazi sınırı ve hırsızlık olayları ile ilgili olduğunu belirttiği raporunda Ertan, halkın en çok jandarmanın uygunsuz hareketlerinden şikâyetçi olduğunu, fazla baskı ve kanun dışı davranışların hem cehalet hem de olumsuz telkinlerin halk üzerinde farklı tesirler oluşturacağını, özellikle de Dersim isyanını kastederek geçmişin acı hatıralarını unutturmak ve halkı devlete yaklaştırmak için idarecilerin müşfik davranışlar içinde olmaları gerektiğini vurgulamaktadır³⁶.

Yeni Türk devletinin toprak mülkiyeti eşitsizliği, ağa, şeyh, aşiret reisi gibi odakların nüfuzunu kırma yolunda verdiği yoğun mücadelenin oldukça sınırlı kaldığı bilgisinin yansıdığı raporda³⁷, bölgede Alevi halk üzerinde seyitlerin, Sünni halk üzerinde ise şeyhlerin etkili olduğu, her ne kadar seyit ve şeyhlerin rejim ve hükümet otoritesine karşı herhangi bir davranışları olmasa da, bunların halk üzerinde çok etkili olduğu, hatta mahkemelerde yemin tekliflerinde namus ve çocuk üzerine bile yalan ifade verilirken, Düzgün Baba, Dojik Baba veya Munzur Baba üzerine yemin teklif edildiğinde yalan söylemeye cesaret edilmediğini belirtilmektedir. Halkın bu tür tesirden kurtulmasının çözümünün ise eğitimle mümkün olabileceğini ve bir an önce yatılı bölge sanat okulları açmak gerektiğini diğer taraftan da seyit ve şeyhlerin nüfuzunu kırmak için bazı görevlerle muhitlerinden uzaklaştırılması yönündeki önerisini Muhtar Ertan raporuna eklemiştir³⁸.

3- Eğitim ve Sağlık

Kazalarda eğitim ve sağlık hizmetlerinin eksiksiz hale getirilmesi gerektiğini belirten Muhtar Ertan Elazığ, Tunceli ve Bingöl vilayetlerinde ilköğretime ilginin yoğun olduğunu ancak ilgiye oranla okul ve öğretmen kadrolarının yetersiz kaldığını belirtmektedir. Askere giden öğretmenlerin yerine yerli halktan ortaokul mezunlarının vekillik yaptığını, Genç, Çerme, Azakpart, Hakis'te ise vekil öğretmen bile olmadığını vurgulamaktadır. Köylerin dağınık olması ve okulların az olması sebebiyle pek çok öğrencinin özellikle Mazgirt, Çemişgezek, Bolhan'da okul civarı yakınlarında kaldığını hatta bazı öğrencilerin her gün iki üç saat okul yolu için zaman

³⁵ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 14.

³⁶ 1942 yılında aynı bölgede parti müfettişliği yapan Münir Soykan da aynı sıkıntılardan bahsederek, cumhuriyete ve büyüklere içten itaat eden halka, memurların iyi davranması gerektiğini ama bunu yapmadıklarını, memurların verilen tavsiyeleri dinlemediklerini dile getiriyor. Turan, *a.g.e.*, s. 214.

³⁷ Hürkan, *a.g.e.*, s. 141.

³⁸ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 4.

harcadıklarını belirtmektedir. Daha önce yatılı bölge sanat okulları açılması yönünde yaptığı öneriyi tekrarlayan Ertan, çocukların, ebeveynlerinin koyu taassubu altında olduğunu vurgulayarak, yatılı okullar ve iyi öğretmenler sayesinde tasvip edilmeyen örneklerden kurtulmanın mümkün olabileceğini raporunda açıklamıştır³⁹.

Muhtar Ertan'ın raporunda yazdığına göre, Elazığ Kız Enstitüsünde Tunceli ilinin 50 öğrencisi olduğu, Tunceli'nin tarıma elverişli toprakları olmamasından dolayı, sanayi ve maden işlerinde çalıştırılmak üzere güçlü ve yetenekli çocukların yatılı Bölge Sanat Okullarında yetiştirilerek, mezun olanları kendi memleketleri dışında bir sanayi işinde görevlendirmenin dil ve düşünce farkını ortadan kaldıracığını düşünmektedir. Ertan, Elazığ ve Bingöl'ün ise, tarım ve hayvancılığa müsait olmasından dolayı bu illerde, Ziraat ve Hayvancılık ve bunların sanayine ait yatılı okulların açılmasının faydalı olacağını belirtmektedir⁴⁰.

Tunceli ve Bingöl'de ortaokul olmamasından dolayı Elazığ'a kazalardan ve diğer illerden gelen öğrenciler için bir yurda ihtiyaç olduğunu da raporunda belirten Ertan, tanıdıkları yanında kalan öğrencilerin sağlıksız bir hayat yaşadıklarını, bakır şirketi memurlarının açtığı bir yurdun yanı sıra hususi teşebbüslerle bir yurt daha açılacağını, bunların disiplinli bir hale konulmasının gerekliliğini raporuna yansıtmıştır⁴¹.

Yapımı tamamlanmayan Elazığ Lisesi'nin halen bir ilkokul binasında eğitim ve öğretimine devam ettiğini belirten Muhtar Ertan, binanın bir an önce tamamlanarak okul yokluğundan eğitime devam edemeyen ilkokul öğrencilerinin de böylelikle tahsilinin mümkün olacağını ifade etmiştir⁴².

Ertan'ın raporundan, doğu bölgesinde eğitimde olduğu gibi sağlık sektörünün içler acısı bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Kazaların çoğunda doktor olmadığını belirten Ertan, dispanserlere gönderilen ilaçların da yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Sıtma ve çiçek vakalarının çokça görüldüğünü belirten Ertan, halkın şikâyetlerinin en çok sağlık memurları ve doktorların yeteri kadar halk sağlığıyla ilgilenmedikleri yönünde yoğunlaştığını belirtmiştir. Yapılmakta olan Elazığ memleket hastanesini bazı ilavelerle Numune hastanesine dönüştürmenin oldukça faydalı olacağını da raporuna ekleyen Ertan, akıl ve cüzzam hastaneleri ile askeri hastaneden de oldukça istifade edildiğini raporunda ifade etmiştir⁴³.

4-Ulaşım

Doğu Anadolu Bölgesi'ni batıya bağlayan yolların kavşak noktasında bulunan Elazığ'da, kar olmadığı sürece bütün kazalara otomobille gitmenin mümkün olduğunu belirten Ertan, stratejik önemi olduğunu belirttiği Çapakçur-Karlıova

³⁹ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 6.

⁴⁰ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 6.

⁴¹ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 6.

⁴² BCA, 490.01/1576.418.1, s. 7.

⁴³ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 9.

arasında Çoban taşı mevkiinin açılmasının Erzurum'a ulaşımı mümkün kılacağını ifade etmektedir⁴⁴.

En önemli eksikliklerden birinin demiryolu ve mevcut trenlerde de vagonların yetersizliği olduğunu belirten Muhtar Ertan, haftada sadece iki kez yapıldığı için Haydarpaşa-Ankara-Diyarbakır trenlerinin çok kalabalık olduğunu, hatta koridorlarda insanların oturup yattığını, çoğu istasyonda yolcuların pencereden girip çıktığını, durumu gören memurların da halkı kendi haline bıraktığını ifade etmekte, bu vaziyetin marşandiz katarlarına iki yolcu vagonu bağlanması halinde bir dereceye kadar düzeleceğini raporuna eklemektedir⁴⁵.

Sonuç

Merkeziyetçi bir yapıya sahip olmak isteyen, illerde mutemetleri ve yöneticileri bulunan ama pek üyesi bulunmayan CHP, genel bir teşkilatlanmayı sağlamak için teftiş sistemini kurmuştur. Bu teftişler il ve ilçe teşkilatının aksaklıklarını gidermeye yönelik olduğu kadar, parti nüfuzunun suiistimal edilmesini önlemeye de yöneliktir. Bitlis Mebusu Muhtar Ertan'ın Elazığ bölgesi hakkında hazırlanmış olduğu raporda, partinin Doğu Anadolu'daki durumunu görmek açısından önem arz etmektedir.

Geleneksel toplum ve kültür yapısını yüzyıllarca muhafaza etmiş olan ve ağa, şeyh, seyit, aşiret reisi gibi kendi otoritelerini yaratmış olan bölgede, askeri-idari-hukuki ahengin sağlanmamış olması, CHP yönetiminin kendi teşkilatını sağlamlaştırmasını zorlaştırmıştır. Rapordan anlaşıldığına göre, maddi yönden sıkıntı çeken memurlar, yer olmadığı gerekçesiyle görevlerini layıkıyla yapmamışlar, Dersim olayları nedeniyle yaşanan acılar, 1943 yılı itibarıyla unutulmamış ve bazı görevliler de görevini istismar etmiştir. Muhtar Ertan, memurların maddi ihtiyaçlarının giderilmesi, gerekli denetimlerin yapılması, idarecilerin halka karşı müşfik davranışlar içinde bulunması ve en önemlisi çocuk ve gençlere gerekli eğitimin verilmesi ile hem bu sıkıntıların ortadan kalkacağını hem de halkın şikâyetlerinin sona ereceğini raporunda belirtmiştir. İlkokula yoğun ilgi olmasına rağmen öğretmen ve okul kadrolarının yetersiz olduğunu anlaşıldığı raporda, bölgenin coğrafi özelliğinden dolayı öğrencilerin eğitim hizmetini almada yaşadığı zorluklara da değinilmiştir. Eğitim gibi sağlık kadrolarının da boş olması ve yeteri kadar sağlık kuruluşunun bulunmaması, bölgenin yaşadığı diğer bir önemli sorundur.

Rapordan, Elazığ bölgesinde ulaşım durumunun da içler acısı vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Kışı yoğun ve uzun süren bölgede yolların sık sık kapandığı, demiryolu ulaşımının ise yoğun talebi karşılamadığı anlaşılmaktadır.

Tarım ve hayvancılığa elverişli ve yer altı zenginlikleri bulunan bölgede halkın en büyük sorununun, toprak mülkiyeti olmadığını belirten ve refah düzeyinin artması için bazı önerilerde bulunan Muhtar Ertan, milletvekilliği süresince bölgenin sorunlarını, yaptığı gözlemleri ve alınması gerekli tedbirleri yazarak ilgililere bildirmiştir. Ancak uzun süren savaşlardan sonra azalan nüfusla birlikte ekonomi,

⁴⁴ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 11.

⁴⁵ BCA, 490.01/1576.418.1, s. 13.

hukuk, eğitim ve sağlık müesseselerinde inkılâba ihtiyaç duyulan bir miras aldığı düşünülürse, 1923'te kurulan yeni Türk devletinin, sadece Doğu Anadolu'da değil tüm Türkiye'de teşkilatlanmasının oldukça meşakkatli bir iş olduğunu anlamak hiçte zor değildir.

CHP yönetimi bir yandan ülkeyi yeniden yapılandırmaya çalışırken diğer taraftan da bölgesini denetleyerek olumsuz durumları ve bölge halkının sorunlarını Genel Sekreterliğe bildiren parti müfettişleri vasıtasıyla, bu sorunların çözümü arayışına girmiş, tüm ülkede standart bir refah düzeyi oluşturmak istemiştir.

Sonuç olarak, parti müfettişlerinin yaptıkları teftişler ve gönderdikleri raporlar, CHP için parti-halk bütünleşmesi açısından önem arz ederken, Cumhuriyet tarihi araştırmacıları için ise denetlenen şehrin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik özellikleri hakkında önemli verileri içermesi açısından bu raporların önemini daha da artırmaktadır.

Bibliyografya

a- Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayın

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

TBMM Albümü 1920-1991, TBMM Genel Sekreterliği, Ankara, 1994.

b- Kitap ve Makaleler

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, MEB Yay., İstanbul, 1997.

BAL, Serhat, "CHP Parti Müfettişlik Raporlarının Değerlendirilmesi: Balıkesir Örneği", *BELGİ*, Sa:6, Yaz 2015/II.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Yıl Yok.

GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa, 2015.

HÜRKAN, Serhat, *Halk Fırkası'ndan CHP'ye*, Sinemis Yay., Ankara, 2010.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Yayına Haz: Sabahattin Selek, Bilgi Yay., Ankara, 2006.

KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yay., İstanbul, 2000.

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi (1950-1954)*, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1998.

TURAN, Murat, *CHP'nin Doğuda Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yay., İstanbul, 2011.

URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İstanbul, 2011.

ZURCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

